

УДК 347.781.5[М. Стороженко+Д. Антонович]

Наталка Пазюра\*

## ДО ЛИСТУВАННЯ МИКОЛИ СТОРОЖЕНКА З ДМИТРОМ АНТОНОВИЧЕМ

*У статті публікується та аналізується листування між Миколою Стороженком та Дмитром Антоновичем.*

*В статье публикуется и анализируется переписка между Николаем Стороженком и Дмитрием Антоновичем.*

*In the article the correspondence between Mykola Storozhenko and Dmytro Antonovich is analyzed and published.*

Поміж численних фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України є такий, що лише нещодавно був відкритий для дослідників. Мова йде про колекцію документів «Український музей в Празі»<sup>1</sup>. Фонд складається із документів і матеріалів українських організацій, товариств та союзів, що діяли на еміграції протягом 1905–1948 рр., а також часописів, газет, брошур та інших друкованих видань за 1899–1945 рр. Не менш важливою складовою цього фонду є документи і матеріали українських військових та громадсько-політичних діячів, представників науки, культури та освіти, датовані 1886–1952 рр. Для прикладу можна назвати імена С. Наріжного, М. Грушевського, В. Липинського, В. Сімовича, Д. Донцова, Ю. Колларда, Д. Дорошенка, В. Біднова, Л. Чикаленка, А. Яковліва та багатьох інших.

Серед особових справ Д. Антоновича нам пощастило віднайти листування між ним та М. Стороженком, що є важливим джерелом для дослідження життєписів цих осіб. Надто це стосується біографії М. Стороженка, адже емігрантський період його життя, до якого відносяться вказані листи, на даний час є ще недостатньо дослідженим.

Листування нараховує 8 одиниць, які порівну належать кожному із кореспондентів. Можна припустити, що листи, адресовані Д. Антоновичем, є частиною матеріалів, які разом із іншими листами, статтями та спогадами М. Стороженка, були передані ним за посередництвом Д. Дорошенка до Музею визвольної боротьби у Празі. Нині вони зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України<sup>2</sup>.

---

\* *Пазюра Наталка* – молодший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Як свідчить листування, приводом для його початку було повідомлення за підписом Д. Антоновича про отримання Музеєм Визвольної боротьби у Празі деяких речей, надісланих до нього М. Стороженком<sup>3</sup>. Достеменно невідомо, про які саме речі йшлося, втім співробітництво Миколи Володимировича із музеєм підтверджується книгою обліку надходжень документів і матеріалів до нього. В ній є запис про отримання від М. Стороженка 31 експоната, серед яких книги та грошові купюри<sup>4</sup>. Втім можна припустити, що це могла бути й грошова пожертва на потреби Музею, оскільки це прослідковується у листуванні між М. Стороженком та Д. Дорошенком<sup>5</sup>.

Відтак перший лист Миколи Володимировича стосувався не тільки справ Музею Визвольної боротьби, хоч він, без сумніву, викликав його зацікавлення, а скоріше носив приватний характер. Кореспондент був добре знайомий із родиною Антоновичів – Володимир Боніфатійович був не лише його університетським викладачем; їх пов'язувала багаторічна співпраця у редакції журналу «Киевская старина», Київській археографічній комісії, товаристві Нестора-Літописця та ін. Крім того, М. Стороженко у своїх спогадах неодноразово наголошує, що В. Антонович мав значний вплив на формування його наукових інтересів, а також сприяв залученню до наукової та археографічної діяльності<sup>6</sup>. То ж звертання М. Стороженка до свого адресата як до «коханого сина...вічнопам'ятно навчителя»<sup>7</sup> є спробою встановити зв'язок із Україною, якої йому так не вистачало. У своїх листах Микола Володимирович цікавиться сім'єю Д. Антоновича, його рідними та близькими, спільними знайомими<sup>8</sup>.

Вражаюче теплі листи М. Стороженка в додаток до його «незвичайної пам'яті» викликали симпатію і довіру Д. Антоновича. У своїх листах-відповідях він щиро ділиться обставинами власного життя, оповідає про життя української еміграції, надсилає йому книги. Окреме місце в листуванні займає тема курсу лекцій Д. Антоновича з історії українського театру та мистецтва. Листи рясніють іменами відомих та маловідомих українських художників та акторів, обговорюються питання літератури, її представників.

Аналіз листів М. Стороженка дає чітку картину його душевних переживань та тривоги, пов'язаних із вимушеною еміграцією, тугою за рідним краєм та людьми, роздумами над майбутнім «неньки-України», «красуні-України». Показовими в цьому відношенні є його порівняння своєї долі із «перекотиполем», постійні заклики до об'єднання та рішучих дій<sup>9</sup>.

Листи подано мовою оригіналу, допущені авторами пропущення подаються у квадратних дужках.

---

<sup>1</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГОУ). – Ф. 269. – Оп. 1, 2, 3.

<sup>2</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВОУ). – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 775, 776, 777.

<sup>3</sup> ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 77.

<sup>4</sup> Там само. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 458. – Арк. 38 зв.

- <sup>5</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 47 зв.  
<sup>6</sup> Микола Стороженко. 3 мого життя. – К., 2005. – С. 155, 164, 165, 168.  
<sup>7</sup> ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 77.  
<sup>8</sup> Там само. – Арк. 77 зв.; Спр. 14. – Арк. 4 зв., 28 зв.  
<sup>9</sup> Там само. – Спр. 14. – Арк. 4 зв.,

## ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

**Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 269. Колекція документів «Український музей в Празі». – Оп. 2. Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти, інших осіб.**

*Спр. 13. Листи О. Барвінського, І. Борщака, Д. Донцова, В. Литинського, Й. Сліпого, О. Скоротис-Йолтуховського, С. Пащенко, Л. Чикаленка, Цесус, Українського громадського видавничого фонду, Українського наукового інституту книгознавства (м. Київ), інших осіб та установ до Д. Антоновича. (Ксерокопії) 93 арк. 14. 01. 1924 – 30. 12. 1925*

### 1

[Арк. 77–78 зв.]

N. W. Storoženko, Karadjordjeva, 29.

10. X. 925

Bela Crkva, Banat, JНJ.

Високоповажний Дмитро Володиміровичу, побачивши Ваш підпис на повідомлен'ю Музея що-про одержан'я де яких від мене речей, не втерпів, щоб не надіслати до Вас, як до коханого сина мого вічнопам'ятно навчителя, прохвесора Володимира Бонихватієвича Антоновича, де скіл'ки рядків, до «Мухи». Радію, що Ви зісталися живі під час Великої Руїни и що працюєте на корист України. Може колись надийде світлий час за-для її нещасної, що можливо буде перевезти оте усе, що Ви зберете, до Києва, як подарунок від її роспорошених теперечки майже не по усіому світу її синів. Повідомте мене, як що буде Ваша ласка та як що маєте час, про Вашу родину. Де Ваши сестри – Оришка та Ганна Володимирівни, чи живий ще Вас старший брат – веретінар, де Ваши небоги – Цюлкович та Геркен, чи листуєтесь Ви із своєю мачухою, Катериною Миколаїною? Хто зістався в живих з родин Кістяківських та Ильніцких? З нещасним Олександром К.[істяківським] я бачився дескілки разів отутечки, як що він жив у Целіу; якось гостював у його двоє днів у р. 1922, й тоді він був вже дуже сумний та казав мені, що з його скептицизмом він довго не проживе, але я не сподівався, що він скінчить свій живот такою лютою смерт'ю. Тяжко губити отаких людей: з його просвітою та напруженост'ю він міг би може ще попрацювати на корист рідному краю.

Чи маєте які відомости «звідтіль»? Як спочуває себе наше село у УССР? Мені якось писали, що харчи дешеві, а на усе друге велика дорожнеча, покою немає ні у день, ні у ночі. Коли вже розпадет'ся у крах той товстий мур, що відділяє Україну

від усього світу, мов яку вязницю? Невже українці ніколи не спорозуміють'ся, не зберут'ся до купи, щоб рятувати свою нещасну нен'ку-Україну, та мов хижі звірі шматковатимуть її й надалі. Треба булоб на чімс об'єднатися!

Чув я, що Ви читаєте лекції по історії українс'кого містецтва. Як що маєте штамповані, надішліть мені хоч на якийсь час. Дуже цікаво мені їх прочитати.

Скажіть, хто то такий Ваш секретар, д-р Мирон Коновалець? Чи не той, що був отаманом галиц'ких січовиків у Києву у р. 1918?

Надсилаю Вам двоє грошових знака. Може вони погодят'ся за для Музею.

Щиро Вас шануючий [підпис]

## 2

[Арк. 90–91 зв.]

Praha. Nusle 245

Č. S. K.

Прага 16, XII, 1925

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Дуже прошу мені ласкаво вибачити, що я затримався з відповіддю на Вашого листа, але це сталося не з моєї вини, а через те, що я після операції довгий час мусів трімати руку на перевязці, навіть після того [к] рана загоїлася і лікарі не дозволяли мені писати. Це мені тим більше прикро, що Ваш щирий лист мене дуже зворушив незаслужено мною ласкавою Вашою увагою до мене і цілої нашої родини. Читаючи Вашого листа не тільки піддався чарам теплих слів, але і дивувався Вашій незвичайній пам'яті, як Ви всіх членів моєї родини добре памятаєте, навіть всі імена. Правда майже всі згадані Вами особи вже покійники: мій брат Іван умер ще в 1915 році при відступленню з Берестя, де з початку війни ми були разом – він завідував ветеринарною частиною кріпостного району, а я, як уповноважений Зем[ського]. Союзу завідував там санітарними потягами Союзу. Я його з Берестя провів, але до місця призначення він уже не доїхав, у потязі і умер. Мені здається в його смерті щось дивне – бо він мав рак у шлункові, але від цього так раптово не умірають. Моя сестра Геркен умерла в Одесі в осени 1918 року. У мене осталося двоє її дітей – дочка Наталка зі мною – зараз виїхала до Парижу і син Лев – колишній Ваш ученик – поїхав пробиватися власними силами до Аргентини і здається перебідувавши спочатку, тепер в Buenos-Aires'і ніби не зле устроївся. Моя власна родина – жинка і троє дітей зі мною у Празі – діти вчаться у гімназії, а у домі на Київі на розі Жилианської і Кузнечної осталася сестра Оріся. Катерина Миколаївна Антонович живе теж у Київі на Жилианській і служить при Академії Наук, завідує бібліотекою мого батька, яку дали ми до Академії. Из моїх кузенів Кістяковських знаю що найстарший Володимир у Петербурзі, наймолодший Ігор у Парижу (він там у друге женився з дочкою Мих[айла]. Чубинського і мав з сего приводу якісь несимпатичні процеси з першою жинкою, рідною тіткою другої жони. Не знаю чи цей процес уже скінчився). Середні брати Кістяковські, як і їх мати моя тітка умерли, не знаю тільки чи живий Борис, про нього я вже давно не маю ніяких вістей.

А яка доля спіткала Вашого брата Андрія Володимировича? Чи встиг він

вийхати з України, чи зостався там під більшовиками? Чи маєте про нього вісти?

На превеликий жаль я не можу зараз вволити Вашу волю і вислати Вам курс моїх викладів з історії укр[аїнського]. мистецтва, який вийшов в сильно скороченому вигляді, літографовано, без ілюстрацій, як підручник студентам до іспитів, і вже весь розійшовся. Тепер мусить вийти друге видання, маже вже друковане і виправлене і це я Вам обовязково вишлю, як тільки вийде. Коли Ви так ласкаві, що маєте цікавість до моїх робіт, то я Вам вишлю иньші мої видання, бо я тут працюю і друкую досить багато, а зокрема кінчиться друком перший том праць нашого історично-філологічного Товариства в Празі. На кінець червня або на початок липня сего року проектується у Празі укр[аїнський]. науковий зїзд, то може ми тоді і побачимося. Я дуже зацікавлений Вашими спогадами і особливе мене цікавить, чи не возстановите Ви в спогадах українського театру 70 х і 80 років. Особливе кожною звісткою дорожу про театр 70 х років і ранійше. Ще раз дякую Вам за ласкавого листа, і прошу прийняти виказ моєї найбільшої поваги, відданий Вам [підпис]

*Спр. 14. Листи Д. Донцова, Є. Вирового, М. Галагана, М. Левицького, О. Колесси, Ю. Колларда, А. Жука, О. Скоропис-Йолтуховського та інших осіб, від українських емігрантських організацій, іноземних установ до Д. Антоновича і його дружини. Матеріали наради в справі об'єднання української еміграції, надіслані Д. Антоновичу. (Ксерокопії) 173 арк. 04. 01. 1926 – 26. 12. 1927.*

### 3

[Арк. 4–5 зв.]

Бела Црква, Банат, Югославија.

Карађорђева 29 Г. Н.С.

№2

4. I. 1926

Високоповажний Дмитро Володимировичу, привітаю Вас й усю Вашу родину зі святом Різдва и з Новим Годом, бажаю Вам усіого найкращого у животу та успіху у Вашої діяльності на вжиток Україні.

Скажіть мені, буде Ваша ласка, як що можливо, за чій кошт існує Ваш Музей, та чи маєте надію, що довго продержится. Гарно булоб передати оте усе, що Ви зберете, української Академії Наук у Київу, звісне діло, як встановляться нормалні умови життя. Не вже таки й Ви, молоді, не діждетесь справжнього «визвоління» України?!

Згадав ще про дну Вашу кривну родину, Іл'ніцких. Лука Василіович – «Лука веселен'ка», як іого було дражили, давно вмер, було в іого велике посемейство, де воно ділося?

Ви питаєте про мого брата, А[ндрія]. В[олодимировича]., спасибі Вам. Він до р. 1922 перебував у Київу, а після того жиди вивезли іого крад'кома за кордон, то він й досі у Полщі. Іому вже без малого 70 літ, але ще бадіорий дід, як же можливо пізнати по іого листах до мене. Жінка іого з найменшим сином та невісткою

залишилися на Україні. Оце вже п'ят год, як ми з ним нарізно живемо. Така вже наша спіл'ня гірка доля, пороскидано нас по усюму світу, як те перекотиполе, далеко від того краю та тих людей, що цілий вік з ними прожив, щиро кохав та може що й добре за-для їх колись зробив.

Ви бачите багац'ко наших людей; як вони міркують про майбутність рідного краю та чи спорозуміються вони на чім поміж собою, чи тілки сваряться, не поступаючися ні в чім дин другому. А треба булоб спорозумітися, бо як що коли настигне час політичної зміни на Україні, треба, щоб усі люде мали правий напрямок та знали, яким шляхом простувати к дній меті визвоління України від тяжких умов, щоб вона одужала та пишалася поміж другіх словенских народів, а не залишилася на вік Жидовією.

«Гет'мани, гет'мани, як биж то ви встали,  
встали, подивитись на той Чигирин,  
де ви панували, слави добували,  
то ви б не пізнали козацкої слави,  
заплакали б тяжко з убогих руїн»...

Як згадаєш, що самі сини України розшматували свою мати, не спорозумілися між собою, гірко заплачеш та сам себе спитаєш, чи ті усі люде, що таке нарobili, задоволені своєю руйнуючою діяльністю, чи вони щасливі, чи зробили вони те усе із розумінням, чи може... продали тоді себе?! Час настає суда над ними, суворого та правдивого суда, покіль не забулися ще усі дрібниці, щоб вони увійшли в українску історію за-для майбутніх поколінь із тою назвою, що вони заслужили. Те Ви повинні зробити та Ваші співробітники, негайно! Бувайте здоровенкі та веселі.

#### 4

[Арк. 12–13 зв.]

Прага 22, II, 1926.

Високоповажний Миколо Володимировичу

Вже більше місяця як отримав Вашого другого листа, але за хобами, клопотами і ріжними справами, тільки зараз берусь за перо, щоб Вам відписати. Не беріть мені це за зле, але прошу ласкаво вибачити. Наш музей розростається дуже швидко і я вже в ньому не справляюсь, так що просимо міністерство, щоб завело нам якійсь штат. Літом ми містилися в одному покої, на зиму переїхали до трьох, а на весну нам обіцяють дати 10 покоїв, то там може якось розмістимося. А тепер багато річей мусимо трімати у ящиках на двох складах у Празі і на одному у Відні. Господарем музею є Товариство для цього музею засноване, а чеське Міністерство Запордон[их]. Справ від себе дає тільки помешкання. По статуту урядово затверженому майно Музею, на випадок ліквідації Т[оварист].ва переходить до Академії Наук у Києві, або Т[оварист].ва ім. Шевченка у Львові, куди по обставинам безпечнійше можна буде передати. Матеріали збираються дуже цікаві, а часом і рідкі. Я особисто пильную, щоб він не обернувся в архив, а був дійсно музеєм, збіраю старанно твори мистецтва і військові предмети, але і

архівний матеріал зростає швидко.

Ви питаєтеся за родину Ильницьких? Лука умер давно, моя тітка Наталія ще раніше, а після них остався один син Матвій, який скінчив Ярославський Демидовський ліцей, був слідователем а потім судією у Череповці і здається на початку війни умер, оставивши після себе жинку – зубний лікар, і щось з четверо дітей.

Ви ще були ласкові виявити інтерес до мого курсу історії укр[аїнського] мистецтва, що я читаю у пражському нашому університеті і який я для студентів скорочено відлітографував. Я Вам затрудняюсь зараз же вислати примірник його, бо видання вже розійшлося і стоїть на черзі нове і виправлене видання. Є надія, що тепер можна буде видати з ілюстраціями, то тоді можна буде не літографувати, а видрукувати. Друкувати ж без знімків я не згожувався. На цих днях у нас вийшов перший том праць нашого історично-філологічного т[овариств]а, який ми Вам постарася вислати.

Ви ще питаєте, як у нас люде дивляться на будуччину? Сумно. Якось уже період сподівання на зміни скорі на краще проходить і здебільшого люде стараються якось устроїться на сталійше, щоб не вісіти у повітрі. Я особисто стараюсь навіть не думати, а як п'яниця у горілці, так я шукаю забуття у праці і що дня к вечеру прихожу додому такий стомлений і перемучений, що просто падаю у ліжку. За те думати на громадські теми немає часу, бо треба багато робити. Прийміть мій щирий привіт і сердечні бажання, відданий Вам [підпис]

## 5

[Арк. 28–29 зв.]

Jugoslavija, Banat, Bela Crkva, Karadjorjeva 29.

28.III.926. Високоповажний Дмитро Володиміровичу, Ви, мабуть, надрукуєте каталог Вашого многоцінного Музею, той мені надішліть примірник, а за 1 т. праць істор[ично]-філологіч[ного]. товариства також дякуватиму Вам, як що надішлете.

Послідні новини з України дуже сумні. У Одесі, Кременчугу, Житомиру, Київу, Півтаві, Хар'ківу, розстріляно декільки сотень за те, що нібито вони наготовляли півстання супроти ССР. Крім того, розстріляно отамана Заблоцького із 19 товаришами, отамана Бурого із 120 товар[ишами]., колишніх полковників Устимовича та Степуру. Дин француз de Belloy пише, що біля Уфі живуть башкири, 1 милл. чи що. Було їм наказано завести комуністичню республіку, вони відмовилися, згоджуючися на республіку, одначе без комунізму, то розстріляно з них 65% чоловіків. Програм[а] III інтернаціонала: 1.) розжеврити персів, авганців, індусів, китайців, японців то що, щоб вони повигонили від себе європейців-англичан, французів то що, 2.) обкаляти їхні віри – буддійську, брамінську то що, 3.) зібрати їх до купи тай кинути на Європу. Що тоді залишит'ся від сії дури, що не може завести ладу у себе вдома. Тоді горбоносі запанують по усій землі, а «гої» робитимуть на їх у поті чола. Чи воно й справді так буде, чи то здається тіл'ки так тому французеві, одначе не видно кінця нашої недолі, мабуть, доведеться тутечки й кістки скласти, а молодші верстви наших люде, мабуть, зовсім

зденационалізують'ся тай не згадуватимуть про свій рідний край, оту красуню-Україну.

Чи Ви зазнали Бориса Познанс'кого чи Тадеуша Рилс'кого, що змолоду приятелювали із Вашим небожчиком бат'ком? Познанс'кого я ніколи не бачив, а Рилс'кого дескіл'ки разів бачив, як він приїздив до Києву, то жив він у своєму маєтку десь, здаєт'ся, на Київщині. Чи Ви не знаєте, чи залишили вони посемейства та що яка спіткала їх доля. Та ще, чи зазнали Ви сина П. Г. Житецького, Гната, що вчителював у Петербургу, чи він ще живий, той де? Ви пишете, щоб я спромігся згадати що про український тіатр. Прочитав я «спогади» Є. Х. Чикаленка, так там дуже докладно оповідаєт'ся про М. Л. Кропивницького та братів Тобилевічів. У своїх спогадах я згадуватиму про мої особисті зносини з ними, а до їхнього вступу на сцену, я щось не зазнаю українського тіатру. Був колись у Хар'ківу чи що славетний актіор Соленик (?), що про його писано було, здаєт'ся, й у «К[иевской].Ст[арине].», так не за мого часу. Що то за спомини М. К. Тобілевича (Садовс'кого), що згадує про їх Чикаленко? Чи не можливо булоб їх мені прочитати? А де тепер їхній автор? Старий вже, мабуть, дідуган. Упоследнє я його бачив 6-го грудня 1918 р. у Києву на білом коню, бо він керував тоді, як віздили Петлюра, Винниченко, Швець та Андрієвський, себто діректорія. Усе те минуло, та ми, як та баба у Пушкинскої «Золотої рибки» сидимо у розбитого корита та плачемо, як оті євреї на «реках Вавилонських тамо седоном та плакахом», згубивши свою бат'ківщину.

Щиро Вас привітаю. Відданий Вам М. Стороженко.

P.S. Чи одержав Д[митро]И[ванович]Д[орошенко] мій лист від 26. II. із 5-м поділом моїх споминів?

## 6

[Арк. 35–39 зв.]

Praha. Nusle 245

Прага 10, V, 1926.

Христос Воскрес

Високоповажний Миколо Володимировичу

Вітаю Вас з днем українського великодного свята і від всеї душі бажаю швидше почути радісний привіт воскресний дома на Україні.

Ціми днями я вислав Вам перший том праць нашого історично-філологічного товариства і дозволив собі додати до того пару своїх дрібничок із серії Майстрів Українського Мистецтва. Я пригадав, що колись і Ви цікавилися ціми справами, бо в Київській Старині я стрівав цікаві статті про українське малярство на передвижник виставках підписані Вашими ініціалами. Я певне не помилився, бо це були Ваші замітки?

Коли я інтересувався, чи не удержалося у Вашій пам'яті що про український театр з давніших часів, то я думав про аматорські вистави з 70 х років. Від 1881 року відомостей про театр чимало, а от з попередньої доби як раз сильно бракує.

Я спеціально досадував на Чикаленка що він міг-б розповісти про аматорські



вистави у Єлисаветі в 70 роках, але про це пропустив, а натомісць розповідає відомі річі про Садовського та Саксаганського. А як раз з Єлисаветського аматорського гуртка вийшли всі найкращі сили нашого побутового театру, а той гурток засновували і підтримували культурні поміщики з Єлисаветського повіту, про яких ми майже нічого не знаємо.

Садовський держиться ще зовсім добре, літом ходив на косовицю і добре косив рапа до вечора. Недавно ми його вирядили на Україну, бо він дуже нудьгував без театру і тепер він вже грає у Харькові.

Ви питаєтеся про Рильського і Познанського? Я їх обох добре знав, особливо Бориса Станиславовича Познанського, який був близьким приятелем моїх і батька і матері. Я його часто бачив у Харькові в дев'ястих роках коли учився в тамошньому ун[іверсите]-ті і жив в родині Д[митра]. И[вановича]. Багалія. У Познанського був син, мій молодший товариш Дмитро, що теж учився у Харькові на медичному факультеті. Це був єдиний син Познанського від другої жони. Від першої він мав двох дочок, але вони були якісь безталанні. Цей же Дмитро був здібний хлопець і скінчивши університет, був zostавлений для підготовки до професури при одній з університетських кафедр. Батько їм був дуже гордий і покладав на нього всі свої надії. Це була на старости його головна утіха. Старий жив тоді в Острогорському Вороніжській губ[ернії], займався адвокацькою практикою і по справам часто бував у Харькові, бо Вороніжська губ[ернія]. належала до Харківської судової округи. І от треба-ж нещастя, що цей Дмитро Познанський, як молодий лікар на літо у 1905 році виїхав на практику десь до Острогорського-ж таки повіту. Попав там десь у селянські розрухи, що тоді розлилися були повсюду і під час якоїсь суматохи хтось стріляв у справника, а поцілів у лікаря тай убив його зразу. Це так вплинуло на батька, я вже його після цього не бачив, але мені оповідала пані Багалій, що видно було, що він цієї смерті сина не переживе. І справді він ще на суді, як адвокат боронив убивцю свого сина, але це вже була його лебедина пісня і він умер таки здається 1906 року. Я знав Бориса Станиславовича добре розуміється і до Харькова з дитинства у Києві, бо він що року до Києва приїздив і спинявся у нас в домі. Але в Харькові я його бачив частійше. Після його смерті в Українській Житні друковалося його спогади, написані в формі листа до одного з товаришів. Редакція догадувалася, що це були листи до мого батька, але правдоподібнійше, що це були листи до Вільяма Людвиговича Беренштама. Спогади написано було з властивим Познанському літературним хистом і читалися дуже цікаво, хоч лишилися вони в чернетках і zostалися не опрацьованими.

Фадія (Тадеуша) Ростиславича Рильського я теж знав з дитинства. Він жив постійно у своїм маєтку в Сквирському повіті, але часто приїздив до Києва. У нас не спинявся, бо матері не подобалося, що коли він приїздив бо були великі возліяння, але до нас завжди заходив. Помер він, як не помиляюсь у осени 1902 р. від туберкульозу в костях. Цей туберкульоз проявився у нього пізно, коли йому було коло 60 років, але років за 5 звів його у домовину. Від першої жони Рильського князівни з дому хоч Репніних хоч Волконських (не памятаю) у нього

дітей не зосталося. Від другої жони зосталося троє синів. Двоє старших Лев і Богдась до революції хозяйнували і здається хозяйнують і зараз, а третій син, що років на 10 або 15 молодший від своїх братів, Максим, остався після смерти батька малим. Він потім скінчив гімназію Науменка і зараз має під 30 років і є одним з кращих коли не найкращим молодим поетом на Україні. Він знає європейські мови, знайомий з європейською поезією, але найбільше любить класиків а спеціально Міцкевича. Він свідомо бореться проти всяких футуризмів, динамизмів і інших модних речей і пише класичними формами, особливо володіє октавами і має нахил від лірики піднятися до епічного складу. Як що не спиниться в своєму розвоєві, то можливо наша література придбає в його особі не аби якого епічного поета. Я взагалі дуже радий, що зараз в наймолодшому мистецтві і у Франції і в Німеччині і у нас спостерігається зворот від всяких екстравагантностей до солідної класичної форми. Все таки класична традиція і академічна виучка це найкращі культурні основи для розвою творчости. Бажаю Вам, вельмишановний Миколо Володимировичу всего найкращого, відданий Вам [підпис]

P.S. Вже кілька день як написав Вам свого листа, але не встиг кинути у скриньку, я учора у вечері мені Д. И. Дорошенко прочитав витяги де які із Ваших дуже цікавих спогадів. Коли позволите, я дозволю собі зауважити Вам дві невеликі похибки. Одна про Михальчука: Ви пишете, що він служив бухгалтером на заводі Мара. В дійсности Міхальчук служив на заводі «Товарищества пивоваренных заводов». Цей завод був на Кириловській вулиці недалеко від Іорданської церкви а завод Мара на тій же вулиці але ближче до ЦареКонстантиновської церкви. Що до моєї матері, то вона не була як Ви записали дочкою лікаря з Баришполю, бо її батько був військовим в чині «майора». Мати моя про себе казала, що вона з дому Чубинських, а про батька свого не охоче згадувала. В дійсности уродженою Чубинською була мати моєї матері Мотрена Івановна, рідна сестра Платона Івановича Чубинського, якого Ви певне знали. Моя баба була вже старою панною, коли вийшла заміж за зашого військового німця із Остгейських баронів фон Міхеля од якого мала трьох дочок, матір, Ільницьку та Кістяковську і одного сина, який теж був військовим, і якого молодого було убито під Севастополем. Дід мій, я його не памятаю а знаю тільки зі слів матері, по німецьки говорити забувся, а по руски не навчився, був п'яниця і самодур, так що баба під старість вже з ним не жила. Він помер від рака на губі, і від цього Ост-Зейського предка і всі ми маємо цю прокляту спадщину. Ще раз всего кращого Вам. [підпис]

## 7

[Арк. 41–44 зв.]

Jugoslavija, Banat, Bela Crkva, Karadjordjeva, 29

14/27. V. 926

Воистину Воскресе! Високоповажний Дмитро Володимировичу! Щиро дякую Вам за надсилку мені цінного наукового видання У[країнського].І[сторично].-Ф[ілологічного].Т[овариства].; попервах, я з великим інтересом прочитав Вашу розвідку що-про «Розвій форм української деревляної церкви». Такіх саміх

церківок, як «старий собор у Ковелі», бачив я у р. 1891 у с. Лосиновці Ніжинського повіту, а у р. 1893 у м. Монастирищу та у с. Сітківцях Липовецького пов.[іту] М. Монастирище було колись маєтністю гет'мана Стефана Жолкевського, той від його часу існує тамечки у панс'кому паркові дідица Кал'м-Подоского висока кругла, складена з цегли башта, а церківка на ринку, опколена жидівсима халуками, збудована нібито його православніма (?) предками у початку в. XVII. Сітковецька церківка збудована з товстих дубових плах той вросла у землю, дуже цікаві там різбарські орнаменти. Сітківці – маєтност гр. Потоцкіх. Прочитав я ще й «Устное повѣствование запорожца Н. Л. Коржа» та його походження і значіння». та не можу не зазначити, що мене трохи здивував процес наукової розвідки проф. В. Біднова: у р. 1731 в містечку Новому Кодаку народився М. Л. Корж, прожив він на світі майже сто год, багац'ко чого бачив, чого чув. Наприкінці його животу його впізнали архиеп[ископ]. Гаврило Розанов и О. П. Стороженко, хто з них уперед, хто його зна, зацікавилися обоє його оповіданнями тай записали, перший по-російськи, другий – по-українски. Книжиця Розанова видана р. 1842, «споминки» О. П. Стороженка надруковані р. 1863. Редакції «Основа» чогось снадобилося у січню р. 1862 надруковати таку примітку: «Оці оповідання (М. Л. Коржа) було записано архиеп[ископом]. Гавриїлом, по вказівці О. П. Стороженка, років за двадцять перед цим (1862-1842=20). Через те, що О. П. С[торожен]-ко запор[ожця]. Коржа знав особисто та, зверх того, розмовляв і з іншими подібними йому січовиками, то ми не трапимо надії, що він виповнить наше настирливе прохання написати для «Основи» усне оповідання всіх їх, з пам'яті та з книги архиеп[ископа]. Гавриїла, на чистій українській мові, якою він з такою перфектністю володіє». О. П. С[торожен]-ко вволив бажанню редакції «Основи», що припинилася на 10-ій кн[изі]. 1862 р., той він помістив їх у другій частині своїх творів р. 1863 тай додав ще вражіння від свого подоріжжя на Запорожжя р. 1827 «Частенько доводилося мені вештаться по Задніпровью, а 1828-1829 рр. в Бабадазі, де осадилась Запорожці і пораз доводилось і розмовлять з старими дідами, бувалими козаками, про Січ, і те саме, без одміни, розказували і вони, що оповідав мені старий Корж».

На се усе проф. В. Біднов каже: «Архиеп[ископ]. Гавриїл и без вказівок Ол. Стороженка міг вишукати Коржа (у р. 1831)... Споминки... про Коржа, на мою думку (sic!), мало дають підстав вірити, що С[торожен]-ко знав Коржа персонально, а перебування його на військовій службі, за межами Катеринославщини, й надавало йому можливости знати особисто ані Коржа, ані Гавриїла» (стор. 41). На стор. 59 проф. Біднов пише: «Чи знав О. Ст[орожен]-ко особисто Коржа, чи чув од нього оповідання про Запоріжжя, ми не знаємо (схилиємося до тої думки, що не знав і не розмовляв). Та під впливом прохань редакції «Основи», він справді написав укр[аїнською]. мовою усні оповідання Коржа та подібних йому січовиків».

Вилаявши таким засобом небіжчика Олексу не по заслuzі та без усякої підстави брехуном, проф. Біднов наприкінці своєї розвідки каже: «Споминки» С[тороженко]-ві мали своє значіння та вартість. С[торожен]-ко ставиться тепло й

сердечно до того, про що він говорить. Запорізька територія з своїми степами та природою, Дніпро з своїми порогами й особливо страшний Ненаси́тець захоплюють С[торожен]-ка, він цілком піддається тому вражінню, що викликають в ньому природня краса або спомини про минуле, дороге та славне для нього. Надзвичайний пієтизм, глибокий жаль за колишнім, давним, замилування всім тим, що він бачить і чує про старе Запоріжжя – ось ті риси, що бачимо в його «Споминах». (Чудне! Олекса С[торожен]-ко нічого не бачив та не чув з того, що він оповідає у своїх «Споминках», як же він може викладати своє вражіння від Запоріжжя, Дніпра, Ненаситця?! Він же тіл'ки, сидючи десь далеко від Катеринославщини, переклав на українс'кий язик «книжицю» Гавриїла!! «Основа» загадала йому сю працю, та, не діждавшись її кінця, сама пропала, збрехавши, нібито О. С[торожен]-ко не тіл'ки знав персонал'но Коржа, а ще й звів з ним Гавриїла. Et voilà, comme on écrik e'histoire!

Пишу се усе не через те, що О. П. С[торожен]-ко мені родак та я за його ображений. Ні! Мені цікаво було знати як без підстави фактів розвивалася дослідна думка проф. Біднова?! Як що можете, не ображаючи високоповажного п. професора, його розпитати, той мені колись припишіть.

Що-про Носів-Левицьких, так я розясування небіжчика В. Модзалевського не читав, а від самого Ор[еста]. І[вановича]. чув легенду, нібито його рід поводить ся з Правобережжя та як хтось з його предків осів у Маячці той дратували його по уличному Ніс, як були звичайні прізвища – Нога, Зуб, Чуб то що, а з тіх повелися Носенки, Носарі, Зубенки, Чубінські то що. Ті прізвища давалися колись, як й тепер даються по селах, по якоїсь особистій прикметі – як ото й у Ор[еста]. І[вановича]. найзначнішою частиною його обличчя був чималий м'ясистий ніс, або у сина Павла Платон[овича]. Чубинського, здається, Михайла, що служив у контрол'но́ї палаті, на голові поміж густого чорного волосся як-раз іспереду понад лобом тирчав клочок сивого, краще сказати «білого» волосся, то він же мені оповідав, що така сама прикмета була й у його предків, через що й продратовано їх «чубами», а опісля вже за-для ради мобілітації та полонізації додали вони собі суфікс ин та флексно ский. Прізвіще Левицький (а то ще Левитській) надано було Грицькові Носові, як звичайно, архиреем, як поступав він чи у бурсу, чи у академію, бо був він, мабуть, з левітів, себ то попівського роду.

Спасибі Вам й за Ваши «метелики» що-про майстрів українс'кого містецтва. Малюнки передвижників я колись знав майже усі напам'ят та замало не щороку довідувався до Трет'яківської галереї у Москві, як коли подавав й нотатки що про їх до «К[иевской]. Ст[арины].». Треба, щоб Ви згадали що про Вржеша, що списував nature morte навколо Кирилів[ського]. монастиря («Куш бузку», «Сніп квіток» то що), Бодаревського («Молоді у панс'кій оселі» (з В. В. Тарновс[к]ім за пана), Миколу Ів[ановича]. Мурашка (Дніпровські місцевісті), Платонова (тип «київської дівчинки»), Сластіона (ілюстратора до акварелів Шевченка), Кричевського, Петра Ів[ановича]. Холодного та, здається й його сина, княгиню Ятвіль із її дочкою Родзянко, з с. Сун'ки черкасс'кого повіту, грапа Олександра Сергі[й]ов[ича]. Бал'мена з с. Линовиці пирятин[ського]. повіту. Кн[ягиня]. Ятвіль

з дочкою й малюють й вишивають ніжецьки шовками, вони давали привод сунчанским кустарям так, як Юлія Миколаєвна Гудім-Левкович липовецькім (м. Зазово). Кн[ягиня]. Ятвіль живе у Празі, а Гудім-Левкович залишилася у Києву, як що досі не вмерла, бо була у 1919 р. стара. Про їхній вплив на київських кустарів та їхню корисну діяльність не можна не зазначити, згадуючи що-про українське містечтво. Кн[ягиня]. Ятвіль живе у Празі тай воспитує себе своїм містечтвом .

Як би Ви мені як небудь надіслали що з творів Максима Рил'ського. Чи він пише по-українськи, чи по-полські. Де він станує? Чим він найбільше зацікавлюється? Де він друкує свої твори? Справді дуже добре, що молоді пис'менники починають повертатися на старі величезні шляхи справжньої поезії.

Не гнівайтесь, що прикладаю свою світописну картку, щоб вона Вам нагадувала про щиро Вас поважаючого М[иколу]. С[тороженка].

## 8

[Арк. 48–51 зв.]

Praha, 5. VII.1926

Високоповажний Миколо Володимировичу

Знову мушу вибачитися, що затримався з відповіддю на Вашого ласкавого листа і подякою за Вашу карточку, але надіюся, що і на цей раз Ви мені вибачите, бо причина того поважна. Ви мабуть знаєте, що у Празі в початку липня був міжнародний бібліографічний зїзд, в якому мені довелося взяти участь не тільки рефератами, це порівнюючи було-б пусте, але і виставкою української книжної культури. В двох, правда великих салях представити українську книжну культура, на всіх землях України, в ріжних державах, на еміграції і в ріжних частинах світу до Америки і далекого сходу включно, та ще на великому міжнародному конгресі, Ви зрозумієте, що це у мене забрало два місяці перед конгресом і місяць після, бо повертати все, мало чим менший клопіт, ніж збирати. Доводилося працювати буквально день і ніч і зрештою я дійшов до того, що коли улучав хвилинку, щоб заснути, то зразу-ж прокидався бо мені снилося, що на мене книжки валяться. В такому стані, Ви мені вибачите, що я забарився з відповіддю.

Але Вашого прохання я не забувся і книжечку віршів Рильського, одну з типовійших я для Вас після виставки залишив і зараз посилаю, разом з провідником по виставці і каталогом книжних знаків українських видавництв, які ми перед виставкою зібрали і також виставляли, поруч з усякими діаграмами і иньшими виділами виставки. Конгрес вийшов досить велелюдний, людей з ріжних частин світа зіхалося чоловік з 600, одже зрештою праці не шкода.

Дуже Вам вдячний за Ваші вказівки щодо українських майстрів. Цю групу київських пейзажистів, Вжещ, Світославський, Ореговський, я маю на увазі і оскільки наші малесенькі кошти позволять, то і про них по книжечці випустимо; так само як і про харківських пейзажистів того-ж часу – Васильківський Ткаченко, Левченко. От з одеськими справа труднійше, бо немає матеріялів. Ще про Похітомова випадково знайшлося, а от Бодаревського маю репродукцію тільки тієї «свадьби» з будинком у Качановці і родиною Тарновських і більше нічого. Потім

в Одесі був ще такий майстель – Ковалевський, а може трохи інакше, який писав картину – «Остання рада на Січі» і інші з козацького життя. Він був знакомий з моїм батьком, і навіть був подарував йому пару ескізів олівцем для своїх картин, але більше я про нього нічого не знаю. Може Ви його свого часу знали і може про нього могли б подати які небуть відомости?

Що стосується до статті В. Біднова про «Коржа» то Ваші уваги я Біднову прочитав – він на це зі свого боку хоче проводити цілий ряд уваг і як що Вам досі не написав, то значить ще готує відповідь. Він протестує проти того, що ніби закідає Олексі Стороженкові брехню, він вважає, що Стороженко був і є перш за все художником письменником, і вповні згідно з літературними звичаями свого часу, міг вживати для художніх цілей відповідних літературних форм, а іноді і вигадок, як Пушкін міг Мотрю Кочубеївну згідно до літературного смаку перехрестити в Марію і т. д. А коли що прийшов він до такого висновку сопоставляючи різні відомости. Спеціально він не довіряє відомости поданій в Основі, бо знаходить там багато протиріччій і вважає що редакція Основи в цій справі була зле поінформована.

Я не знаю чи має він слушність, але думаю що для вияснення справи тому було-б цікаво з Вами обмінятися думками. Думаю що як він побачить, що помилився, то упорствувать не буде. Шкода що ми не можемо побачити Вас на засіданнях нашого товариства – у нас іноді подібного роду дискусії бувають гарячі, так що мені важко буває порядок утримувати. Але це цікаво. Прошу прийняти виказ моєї щирої Вам відданости, з найбільшим поважанням Ваш [підпис]